

הלל בשחיטת הפסח

- א. חיוב אמירת ההלל בשחיטת קרבן הפסח
- ב. המקור לחיוב אמירת הלל גם על ידי שוחטי הפסח
- ג. "ואמרתם זבח פסח" - אמירה על אכילת הקרבן או על שחיטתו?
- ד. ואמרתם "זבח פסח" - זביחת הפסח
- ה. "ואמרתם" זבח פסח - אמירת ההלל
- ו. ואמרתם "זבח" פסח - שחיטה או הקרבה?
- ז. ברכה על אמירת ההלל
- ח. סיכום

לע"נ א"מ הר"ר יהושע הכ"מ

בזמן שחיטת הפסח היו קוראים את ההלל, כדברי המשנה פסחים סד ע"א:

יצתה כת ראשונה ונכנסה כת שניה, יצתה שניה נכנסה שלישית. כמעשה הראשונה כך מעשה השניה והשלישית. קראו את ההלל, אם גמרו – שנו, ואם שנו – שלשו, אף על פי שלא שלשו מימיהם. רבי יהודה אומר: מימיהם של כל שלישית לא הגיעו לאהבתי כי ישמע ה' מפני שעמה מועטין.

ראשונים ואחרונים התלבטו מהו מקורו ומהו תוקפו (=דאורייתא או דרבנן) של אמירת הלל זה. והשאלות הנגזרות משאלת המקור הן: מהו מהותו – לשם מה אמרו אותו? מי אומר אותו – הלוויים הנמצאים על דוכנם או ישראל המקריבים את קורבנם? מתי אומרים אותו – בשעת השחיטה או לכל אורך זמן ההקרבה? האם מברכים עליו? נראה שכל השאלות הללו ואחרות שזורות אחת בשנייה.

ניתן להסביר את מהותו של ההלל בשלושה הסברים: הוא מהווה שיר על הקרבן ככל קרבנות שיש בהם שיר. הוא נובע מדיני שמחה המיוחדים למועד ולזמן הקרבת הקרבן. ואולי הוא נובע מדיני קריאה המיוחדים למצוות הקרבת קרבן הפסח. ונראה שנחלקו הראשונים והמפרשים בכך.

כידוע, נחלקו הרמב"ם והרמב"ן (שורש ראשון לספר המצוות) בתוקף מצוות אמירת ההלל בכלל מועדי ישראל. הרמב"ם סבור שמצווה זו מדרבנן והרמב"ן סבור שהיא מדאורייתא. וכתב הרמב"ן:

אבל התעוררנו על ההלל מפני שאין לנו מפורש בהלל שלשחיטת הפסח ואכילתו והלל שלנטילת לולב דאורייתא וראשון דפסח ועצרת, בכל אלו אין לנו ראייה שיהא מדבריהם... ועוד אם הוא מדבריהם למה יתמה ר' יוסי "אפשר שחטו ישראל את פסחיהם ולא אמרו שירה, נטלו את לולביהן ולא אמרו הלל".

הרמב"ם לשיטתו שמצוות אמירת ההלל היא מדרבנן, כותב (מגילה וחנוכה ג, ו):

ולא הלל של חנוכה בלבד הוא שמדברי סופרים אלא קריאת ההלל לעולם מדברי סופרים בכל הימים שגומרין בהן את ההלל.

ועל כך משיג הראב"ד: "ויש בהם עשה מדברי קבלה, השיר יהיה לכם כליל התקדש חג". מדבריו נראה שלא כל זמני אמירת ההלל שווים בתוקפם ומקורם, יש מדברי קבלה ויש מדברי סופרים.¹

א. חיוב אמירת ההלל בשחיטת קרבן הפסח

ברור הדבר שלדעת הרמב"ם אמירת ההלל בזמן שחיטת קרבן פסח היא מדרבנן, שהרי כדבריו בהלכות חנוכה "קריאת ההלל לעולם מדברי סופרים". ומכל מקום לא ברור, לשיטתו, מדוע חכמים תיקנו אמירה בשעה זו. לדעת הרמב"ן, חיוב אמירת ההלל בשחיטת הפסח הוא מדאורייתא, ולגבי מקור החיוב הוא כותב (שם בספר המצוות):

והנראה מדבריהם שהוא מן התורה כמו שפירשתי: ויהיה הלכה למשה מסיני או שהוא בכלל השמחה שנצטוינו בה כמו שכתוב "וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם ותקעתם בחצוצרות על עולותיכם ועל זבחי שלמיכם", כי עיקר השירה כפה וכלי לבסומי קלא הוא ונצטוינו בשמחת השיר על הקרבן ושלא בשעת הקרבן בכלל השמחה.

במבט ראשוני נראה שההבדל אם המקור הוא מהלכה למשה מסיני או שהוא כלול בציווי התורה "וביום שמחתכם..." משפיע על השאלה על מי מוטל חיוב האמירה. אם המקור הוא מדברי הפסוק, העוסק בתקיעת החצוצרות ואמירת שיר על הקרבן – החיוב הוא על הלוויים ככל שיר הקרבן. וכך הם דברי התוספתא (פסחים ד, יא) שהלוויים על דוכנם אמרו את ההלל. אך אם המקור הוא מהלכה למשה מסיני – יתכן שהחיוב הוא גם על עושי

1. נושאי כלי הרמב"ם (מגילה וחנוכה שם) דנו האם קיימת מחלוקת בין הרמב"ם והראב"ד, לדעת הכסף-משנה 'דברי קבלה' המוזכרים בראב"ד גם הם קרואים 'דברי סופרים'; המגיד-משנה כותב: שיש להבדיל בין הודאה באמירת ההלל בזמן הנס שאז תוקפה מדברי קבלה לבין אמירת ההלל בימים קבועים כמצווה, שתוקפה מדרבנן; ראה בהשגות ר' ירוחם פערלא לספר המצוות (עשין סי' נט), שסיכם את המקורות המצוינים בראשונים לתוקף אמירת ההלל מדאורייתא: בעל היראים (סי' קכה) לומד זאת מהפסוק "השיר יהיה לכם כליל התקדש חג", והנביא מסמיך על מקרא. בסמ"ק (סי' קמו) כתב שהמקור מדברי הפסוק: "כי הוא תהלתך והוא א-להיך", וכן כתב האבן-עזרא (ביסוד מורא שער ששי) בשם רבינו בחיי ז"ל. בזהר-הרקיע לתשב"ץ (עשין טז) כתב שהמקור מהפסוק "קודש הלולים לה", שיש להלל בכל יום שמחתנו. ורבינו דניאל הבבלי ז"ל (במעשה-נסים לה"א מיימון סי' א) סבור שהמקור מהפסוק "לא תחללו את שם קדשי", ודרשו בספרא (אמור פ"ט) "ממשמע שנאמר ולא תחלל אמור קדש".

הפסח. דברי הרמב"ן שהמקור הוא דברי הפסוק משתלבים עם דרשת ה'ספרי זוטא' (פ"י פסוק י) הדורשת (לגבי תקיעת חצוצרות) "ועל זבחיכם זו זבחת הפסח".²

בהתבוננות נוספת נראה שלדעת הרמב"ן, אף אם הדין נלמד מדברי הפסוק, הוא מגדרי שמחה המיוחדים לזמן הקרבן ואינו כשיר על הקרבן.³ ולפי זה יתכן שהוא נאמר גם על ידי שוחטי הפסח. הרמב"ן עצמו (פסחים ק"ח ע"א) כותב שאמירת ההלל בזמן השחיטה היא מהימים שהיחיד גומר בהם את ההלל (ומכל מקום אינה כלולה ברשימתו של ר' שמעון בן יהוצדק מפני שהיא "הלל על עשיית מצווה"), לפי זה ברור שאין אמירה מגדרי שיר על הקרבן.

התוספות (פסחים סד ע"א ד"ה קראו) התקשו איך יתכן שאמירת ההלל בשחיטת הפסח היא מגדרי שיר על הקרבן כמשתמע מדברי התוספתא שהלויים קוראים את ההלל:

[הרי] אמרינן בפרק אין נערכין אין אומרים שירה אלא על היין, והכא חזינן דאיכא שירה בלא נסכים... ואומר ר"י, דהכי פירושו: אין אומרים שירה בשעת הקרבת קרבן אלא על היין... אבל שלא בשעת הקרבה היו אומרים שירה שלא על היין בכמה דוכתי.

ניתן לפרש את דבריהם בשתי אפשרויות:

א. אמירת ההלל בשחיטת הפסח על ידי הלויים אינה קשורה ישירות לקרבן, ואינה מהווה שיר על הקרבן ולכן היא אפשרית ללא נסכים.

ב. חיוב אמירת ההלל על קרבן פסח מהווה שיר על הקרבן, אבל מכיוון שהשיר אינו על הקרבתו אלא רק על השחיטה, ניתן לאומרו גם ללא נסכים.⁴

ומכל מקום גם לשיטת התוספות (ערכין י ע"א ד"ה שמונה עשר) הלל בזמן השחיטה כלול בימים ש"היחיד גומר" (והוא אינו מנוי בדברי ר' שמעון בן יהוצדק "משום דלא הוי אלא במקדש").

---

2. בספרי (במדבר, בהעלותך פ"ק ע"ז) דרשו אחרת: "וביום שמחתכם אלו שבתות ר' נתן אומר אלו תמידים: ובמועדיכם אלו שלש רגלים: ובראשי חדשיכם כמשמעו", ולא הזכרה תקיעה לקרבן פסח.
3. וכך הבין במועדים וזמנים (ח"ג סימן רכז עמ' עג).
4. הצ"ח (בסוגיין ד"ה בתוס') והמנחת-חינוך (סוף סי' שצד) כתבו שהתוספות בפסחים ובסוכה נד ע"א מצטטים בראש דבריהם את התוספתא "הלויים היו עומדים על דוכן ואומרים את ההלל בשיר" כדי להדגיש שאמירת ההלל היא מגדרי שיר על קרבן הנאמר כשהלויים על דוכנם; וראה משנת יעב"ץ (או"ח סי' כא, ג) שמנגיד את דברי התוספות מול הרמב"ם שלא הזכיר "דוכן" ולא "שיר על הקרבן".

ה'אור שמח' מבין שקריאת ההלל היא מגדרי שיר על הקרבן, ותוקפה מדברי נביאים. ועל שאלת התוספות ששיר צריך להיות דווקא על נסכים, הוא כותב (קרבן פסח א, יב):

הא דאין אומרין שירה אלא על היין הוא במקום שיש נסכים, הא בפסח היו אומרים בעת שחיטתו, ועיין בתוס'... ובאמת דכל עיקר שירה דאינה אלא קרבנות צבור יליף מקרא דותקעתם בחצוצרות כו' על עולותיכם בפ"ב דערכין (יא ע"ב), יעו"ש. ובזה אתי שפיר מה דאמר ר' מאיר שם (יא ע"א) דהשיר מעכב הקרבן אף דנסכים גופייהו לא מעכבי, דזה אינו אם לא נסכו בעת הבאת הקרבן היו יכולים לאמר בשעת הקרבה, וכמו בפסח יעו"ש... ולקמן (ק"ז ע"א) אמרינן נביאים שביניהם תקנו להם שיהיו אומרים על כל פרק ופרק, ובאמת הוא קרא מפורש גבי פסח דיאשיהו (דברי הימים לה, טו) "והמשוררים בני אסף על מעמדם", דמורה דהיה בעת שחיטתו והקרבתו, כמפורש כל הפרשה שמה יעו"ש, אלמא דהיה שיר בעת הקרבת הפסח.

לשיטתו רק בקרבנות שיש להם נסכים השירה היא עליהם, אבל בקרבנות ללא נסכים, כמו פסח, השיר על הקרבן הוא במשך כל תהליך ההקרבה. במנחת חינוך (סוף סי' שצד), כתב שקריאת הלוויים היא מעין שיר של תורה (שיר על הקרבן הוא רק בקודשי קודשים) ותוקן על ידי נביאים שגם אמירתו תהיה על ידי הלוויים כעין שיר של תורה.⁵

ההבנה כי אמירת הלל היא חלק משיר הקרבן משתלבת עם דברי התוספתא הנ"ל שהלוויים על דוכנם קראו את ההלל, אך אינה מסתדרת עם פשט דברי הגמרא (פסחים צה ע"ב) "אפשר ישראל שוחטין פיסחהון ונוטלין לולביהון ואין אומרים הלל". מפשטות דברי הגמרא, וכן מהשוואה בין אמירת ההלל בשחיטת הפסח לאמירתו בזמן נטילת לולב שאינה חלק מהקרבן,⁶ נראה שישאל הם אלו שאמרו את ההלל. ובאמת רש"י סבור שהכיתות הם אלו שאמרו את ההלל.⁷

ובפירושו לדברי הגמרא (פסחים צה ע"א) כותב רש"י: "דכיוון דדבר מצווה הוא טעון הלל". המצווה, ולא הקרבן, היא הזוקקת את אמירת הלל כמו במצוות נטילת הלולב. וכנראה

5. במקדש דוד (סי' כה, ג) כתב: "ונראה הטעם כיוון דשירה עבודה היא אף כשאומרים שלא בשעת חובה גם כן עבודה... ואם כן הוא דווקא בלוויים ואסור בזרים... ולפי זה נראה דבשחיטת פסחים אע"ג דהשירה היא רק מדרבנן כיוון שאומרים אותה הו"ל עבודה מדאורייתא, וזה דהחליל של שחיטת פסח דוחה שבת אע"ג דהחוב הוא רק מדרבנן דוחה איסור שבת דרבנן. ואם כן הטעם הוא משום דקרבן ציבור דוחה שבת ולא מטעם דאין שבות במקדש".

6. ראה מאמרי 'נטילת לולב במקדש' (מעלין בקודש כד עמ' 43), שנטילת לולב במקדש הייתה חלק מהקרבן תמידי החג וניסוך המים, נטילת לולב כשמחה לפני ה' הייתה נעשית בהקפה המזבח בזמן הקרבה והניסוך והיותה ככלי הנגינה בזמן אמירת ההלל.

7. בסוכה נד ע"ב כתב רש"י "כל כת קוראה את ההלל". ובתוספות שם הבינו שלדעתו אנשי הכת עצמם קוראים, ולא הלוויים.

שהבנתו היא שמצווה ייחודית שמחויב בה כל אדם במקדש ומגיעה לפרקים מצריכה אמירת הלל.⁸

האחרונים שילבו את שיטות רש"י ותוספות וטענו שגם הלוויים וגם ישראל השוחטים אמרו את ההלל. בעל תפארת ישראל על המשנה (פסחים ה, ה), כתב: "הלוויים שרו ההלל בשעת הקרבת הפסח של כל כת, והקהל עונין ראשי פרקים". וכן כתב בעל תוספות חדשים:

הרע"ב ד"ה קראו את ההלל כל הג' כתות עכ"ל. ותוס' כתבו דאיתא בתוספתא שהלוויים קוראים ההלל וכ"כ הרמב"ם בפ"א מהלכות קרבן פסח. וי"ל כיון כשקורין ההלל כל העם עונין אחריהם ראשי פרקים משום הכי קאמר הרע"ב דהכתות קורין.⁹

במשנת יעב"ץ (או"ח סי' כא, ג) הסביר שקריאת הלוויים לא הייתה מתורת שיר על הקרבן אלא הם קראו כחלק מחובתם האישית ככל אחד מישראל, שהרי גם הם חלק מהכיתות המחויבים בקרבן פסח. וכמו בכל קריאת הלל אחד קורא ומוציא את הרבים כך גם כאן – הלוויים קראו ואנשי הכיתות ענו אחריהם. בחירת הלוויים לאמירת ההלל נבעה בגלל שהשירה הייתה בעזרה, במקום שבדרך כלל הם אומרים את השיר, ולא מגדרי שיר על הקרבן.

אחרונים רבים¹⁰ ציטטו את דברי ספר חוקת הפסח (עמ' פד) בשם הרב מבריסק שיש שני סוגי אמירת הלל בזמן השחיטה. האחד שיר על הקרבן כמובא בספרי זוטא "ובמועדם", והשני מצווה על הכיתות (=העם) לומר הלל כמו שטעון באכילתו. הדין הראשון שייך ללוויים והשני שייך לשוחטי הפסח. להבנתו, מכיוון שיש מצווה לכיתות לומר הלל בשעת השחיטה ("אפשר ישראל...") ממילא נקבע שהשיר על הקרבן שאומרים הלוויים יהיה הלל. מדברי הפסוק "על זבחכם" למדו שהלוויים צריכים לומר שיר על קרבן הפסח, ואת תוכן השיר קבעו על פי אמירת ההלל של הכתות.

ב. המקור לחיוב אמירת הלל גם על ידי שוחטי הפסח

לפי הדברים הללו, אמירת ההלל בזמן שחיטת הקרבן מתפרשת בשלושה כיוונים: א. כדברי הספרי זוטא – שיר על הקרבן, הנלמד מהפסוק "על זבחי שלמכם – זו זביחת הפסח", וככל

8. מפשטות הלשון "אפשר ישראל" נראה שחיוב האמירה הוא מדאורייתא, וכך הבין הרמב"ן לעיל. ובמשנת יעב"ץ, או"ח סי' כא, ב כתב שדעת רש"י כרמב"ן שהחיוב הוא מדאורייתא.

9. האדר"ת בספרו זהב שבה (עמ' ש) כתב שבפסח ראשון רק הלוויים קוראים את ההלל מדין שיר על הקרבן (=תוספות), שהרי הוא בא בכנופיא והוא קרבן ציבור. ובפסח שני השוחטים (=כדברי רש"י) קראו אותו ועליו נאמר "אפשר ישראל".

10. ראה תורת שלמה (כרך יב עמ' קסח), ושם התקשה בהבנה שיש שני סוגי אמירת הלל הנאמרים בו זמנית; תוספתא כפשוטה (פסחים עמ' 562); אנציקלופדיה תלמודית (ערך הלל, עמ' תג הערה 187).

שיר על הקרבן דווקא הלוויים הנמצאים על דוכנם שרו אותה. נראה שתוספות (פסחים וסוכה) ואור שמח סברו כשיטה זו.¹¹ ויש הסבורים שאמירת השיר הוא מדברי חכמים (מנחת חינוך, מקדש דוד). ב. כתוספת שמחה ייחודית לקרבן פסח, כדברי הרמב"ן. ג. כקריאה מיוחדת הנאמרת בשעה זו, קריאה הנאמרת על ידי שוחטי הקרבן או בשיתוף של הלוויים וישראל.

השיטות הסוברות שגם כלל שוחטי הפסח אמרו את ההלל, בין שהם אמרו אותו לבדם (=רש"י), בין שהם אמרו ביחד עם הלוויים (=פרשני המשנה, הרב מבריסק), וכן הראשונים הסבורים שגם אמירת ההלל זו היא בגדר "יחיד גומר", אינן יכולות לסבור שאמירת הלל זו היא מגדרי שיר על הקרבן, שהרי שיר הוא עבודה, וזר ששר חייב מיתה.¹²

לפי זה נשאלת השאלה מה מקורו של אמירת ההלל על ידי הציבור? שאלה זו קשה גם לסוברים שאמירת הלל זו היא מדרבנן (=הרמב"ם), ואף אם סבורים שזה שיר על הקרבן מדרבנן (=מנחת חינוך), מדוע תיקנו חכמים אמירת הלל בשעת עשיית הפסח?

מדברי הגמרא "אפשר ישראל" נראה שלדעת הגמרא הלכה זו פשוטה, ואולי היא נלמדת מסברא (דאורייתא). בספר מועדים וזמנים (ח"ג סי' רכז) כתב שאין מקור לכך אלא "בהתעוררות שמחה במקדש כי האי ראוי להו לומר שירה בהלל... חיובה מכוח השמחה דשעת הקרבה ולא הקרבן גופא, ותקיעת חצוצרות גזירת הכתוב או אסמכתא". דברים אלו קשים. השירה בזמן ההקרבה מוזכרת בספר דברי הימים, מובאת במשנה כהלכה פשוטה, ואינה יכולה להיות הנהגה פולקלוריסטית.¹³ וכן דבריו שתקיעת החצוצרות "אינו מכוח הזבח גופא, רק על כורחנו יסודה מפני השמחה בשעת השחיטה דווקא, או אולי הריבוי לפסח רק אסמכתא", קשים מאוד.¹⁴

נראה לי שחיוב אמירת ההלל, בשעת השחיטה לזובחי הפסח, נובע מהפסוק (שמות יב, כז) "ואמרתם זבח פסח לה". מפסוק זה למדו הלכות ייחודיות לקרבן הפסח המעצימות את שעת השחיטה, כפי שיוסבר להלן.

11. וכן האדר"ת בספרו זהב שבא לעיל הערה 9.

12. ראה תוספות ערכין יא, ד"ה אל תקרי. וראה משנת יעבץ סימן כא, ב; וראה מנחת חינוך סימן שפט שכתב: שלא מצינו איסור כלל אם זר משורר, וזו היא גזרת הכתוב שישראלים עוברים רק אם עובדים בעבודת כוהנים, ולא הלוויים. לעומת זאת בתחילת סי' שצד כתב: "אבל אם עבד זר בעבודת לוי לא ראיתי ברמב"ם אם עובר בלאו או בעשה. ואפשר לומר דעוברים בלאו הבא מכלל עשה דהתורה ציוותה ללוים משמע דישראל לא".

13. גם בספר חוקת הפסח עמ' פח ניסה לתרץ כך, שאמירת ההלל הייתה משום שמחה ולא שירה אך הקשה על דברי עצמו שהלוויים היו על דוכנם ומשמע שזה גדר שירה ולא שמחה.

14. ראה בספר עבודת המקדש, לרב דוד כהן, ישיבת עטרת כוהנים תשמ"ט עמ' נז שגם הרבה להקשות על דבריו.

ג. "ואמרתם זבח פסח" – אמירה על אכילת הקרבן או על שחיטתו?

הגמרא (פסחים קטז ע"ב) כותבת:

כל מי שלא אמר שלושה דברים בפסח לא יצא ידי חובתו. אלו הן: פסח, מצה, ומרור. פסח – על שום שפסח המקום על בתי אבותינו במצרים, שנאמר ואמרתם זבח פסח הוא לה אשר פסח וגו'".

הרמב"ם (חמץ ומצה ז, ה) פוסק את דברי רבן גמליאל, ומוסיף: "כל מי שלא אמר שלושה דברים... **ודברים אלו נקראים הגדה**". ובהמשך (ח, ד) הוא כותב: "ואומר פסח זה שאנו אוכלין על שם שפסח המקום על בתי אבותינו במצרים, שנאמר ואמרתם זבח פסח הוא לה".

רבן גמליאל מפרש את דברי הפסוק "זבח פסח" – כשם עצם, בשר הזבח הנאכל עתה. לדעתו, מצוות ההגדה איננה עוסקת רק בסיפור יציאת מצרים אלא מחייבת לפרש את המצוות המעשיות שניתנו ללילה זה בעקבות יציאת מצרים. הפסוק "ואמרתם" מחייב להסביר "פסח זה שאנו אוכלים" עכשיו הוא "משום שפסח המקום על בתי אבותינו במצרים".

נראה שדבריו נובעים מכך שפשט המקרא "ואמרתם זבח פסח" הוא תשובה לשאלת הבן הרשע "מה העבודה הזאת לכם". ומכיוון שאת התשובה חייבים לומר דווקא בליל אכילת הפסח, מכיוון שכך משמעות דברי הפסוק "זבח פסח" הוא בשר הפסח, ומצוות האמירה (ההגדה) היא דווקא בזמן האכילה.

כידוע, בעל ההגדה אינו מביא את הפסוק "ואמרתם זבח פסח לה", כתשובה לבן הרשע.¹⁵ ונראה ששיטתו נובעת מכך שקיימים ארבעה הבדלים בין הפסוקים המתייחסים למצוות הגדה הנאמרת לשאר הבנים לפסוק המלמד על ההגדה לבן הרשע.

---

15. רבים כבר דנו בשאלה מדוע התשובה לבן הרשע אינה הפסוק הכתוב בתורה. בהגדה שלמה עמ' כד כתב בשם הרשב"ם כי התשובות בהגדה אינן מחליפות את התשובה בכתובים אלא מוסיפה עליהם; בהגדת שבלי הלקט (מהדורת פרופ' שפיגל, לוד תשנ"ח עמ' עב) כתב שהתשובה לבן שאינו יודע לשאול היא המשך התשובה הנאמרת גם לבן הרשע, לפי זה באמת עונים לו את תשובת הפסוקים הכתובים בתורה אליו, אך לא את הפסוק "ואמרתם"; בהגדה של פסח לריטב"א כתב על פי שיטתו, ראה להלן הערה הבאה, שהתשובה "ואמרתם" מופנית כלפי הבן הרשע שבמצרים שאין התורה רוצה להוציא מכלל ישראל, אבל בעל ההגדה כתב את התשובה לבנים הרשעים העתידיים להיוולד, שאותם הוא רצה להוציא מכלל ישראל – "לי ולא לו"; הנשקה (מה נשתנה עמ' 363) כתב: "משעה שסווגה השאלה מה העבודה הזאת לכם כשאלתו של רשע, לא היה טעם להשיב בתשובת הכתוב שהרי אין בה בתשובה זו ולא ברמז לרשעת השואל. סיווג השאלה הביא אפוא בהכרח להחלפת תשובת הכתוב בתשובה שיש בה כדי להשיב לרשע כרשתו".

1. בפסוקי התורה לשאר הבנים התשובה מתייחסת ישירות לבן עצמו [לתם - "והיה כי ישאלך בנך... ואמרת אליו" (שמות יג, יד); לשאינו יודע לשאול - "והגדת לבנך" (שמות יג, ח); חכם - "כי ישאלך בנך מחר לאמר מה העדות... ואמרת לבנך עבדים היינו" (דברים ו, כ-כא)], ואילו לבן הרשע אין תשובה ישירה למי אומרים אלא "ואמרתם" סתם.

2. שאלות שאר הבנים המופיעות בתורה הן שאלות עתידיות [תם - "כי ישאלך בנך מחר"; שאינו יודע לשאול - "שבעת ימים תאכל מצות... והגדת לבנך ביום ההוא"; חכם - "כי ישאלך בנך מחר"], שאלת הרשע היא בזמן הגאולה ובזמן הקרבת הפסח עצמו "והיה כי יאמרו אליכם בניכם מה העבודה הזאת לכם"¹⁶.

3. שאלות שאר הבנים אינן בהקשר לקרבן פסח אלא למצוות אחרות [תם - קרבן בכור; שאינו יודע לשאול - איסור חמץ שבעה ימים ודין מצה; חכם - מצוות וחוקים באופן כללי], שאלת הרשע היא על מצוות הקרבת קרבן הפסח עצמו.

4. התשובות הנאמרות לשאר הבנים נאמרות בלשון יחיד [תם - "ואמרת אליו"; שאינו יודע לשאול - "והגדת"; חכם - "ואמרת לבנך"], ואילו התשובה לרשע היא בלשון רבים "ואמרתם זבח פסח".

נראה כי להבנת בעל ההגדה הפסוק "ואמרתם זבח פסח" אינו תשובה לבן הרשע. שהרי הוא אינו מופנה ישירות כלפיו ואינו נאמר בלשון יחיד, ונאמר בשעת ההקרבה ולא בשעת ההגדה. מכיוון שכך נראה כי להבנת בעל ההגדה, כוונתה העיקרית של האמירה המוזכרת בפסוק היא אמירה על שחיטת הקרבן, כדלהלן.

ד. ואמרתם "זבח פסח" - זביחת הפסח

ההבנה כי דברי הפסוק עוסקים בשעת השחיטה ולא (רק) בשעת האכילה, משתקפת בדברי חכמים (זבחים ז ע"ב) הלומדים מפסוק זה שפסח ששחטו שלא לשמה פסול, וכדברי הרמב"ם (פסולי המוקדשין טו, א):

הפסח ששחטו במחשבת שינוי השם, בין ששינה שמו לשם זבח אחר בין ששינהו לשם חולין פסול שנאמר "ואמרתם זבח פסח הוא לה"¹⁷.

16. ראה הגדה של פסח לריטב"א שכתב: "והפסוק הזה... דכתיב והיה כי יאמרו אליכם בניכם, ולא אמר מחר, רמז על בניהם ממש שנולדו במצרים תרבות אנשים חטאים ואומרים מה העבודה הזאת לכם ולא לו".

17. לדעת רש"י פסחים נט ע"ב ד"ה פסול הלימוד הוא מהמילה "הוא".

הלכה זו – דין שינוי השם שפוסל את הקרבן, היא ייחודית לקרבן פסח (ולחטאת) ואינה בשאר הקרבנות שבהם הקרבן כשר אך לא עלה לבעלים לשם חובתם. וכך כותב הרמב"ם (פסולי המוקדשין ו, ג):

ומפני מה נשתנה דין החטאת והפסח [=שלא לשמן פסול] מכל הזבחים [=שכשרים אך לא עלו לבעלים]... מפני שעייך עליהם הכתוב... ונאמר בפסח ועשית פסח לה' א-להיך שתהיה כל עשייתו לשם פסח ונאמר ואמרתם זבח פסח הוא לה' שתהיה זביחתו לשם פסח... שיהיו כל מעשיה לשמן.

הרמב"ם מציין שההבנה כי הפסוק עוסק בשחיטת הקרבן משנה את פרשנות המילים "זבח פסח" משם עצם – כהבנתו של רבן גמליאל, לפעולה – "זביחתו לשם הפסח". וכך שינוי בירושלמי (פסחים פ"ה ה"ב):

מנין שהוא צריך לשוחטו לשמו? ר' בא בשם רב "ואמרתם זבח פסח הוא", לומר אם שחטו לשם פסח הרי הוא פסח, ואם לאו אינו פסח. שאר כל מעשיו מנין (דברים טז, א) "ועשית פסח" שיהיו כל מעשיו לשם פסח. מעתה אפילו הקטר אימורין? ת"ל "זבח" מה זביחה מיוחדת שהיא מעכבת את הכפרה יצאו הקטר אימורין שאינן מעכבין את הכפרה.

בזמן פעולת הזביחה צריך להיות "ואמרתם" לשם הפסח (=לשמה), ואם לא הקרבן פסול. דין לשמה בקרבן פסח נלמד גם לשאר העבודות (חוץ מהקטרה) אך שם זה נלמד מפסוק "ועשית פסח"¹⁸.

בדברי הרמב"ם (הלכה א) מצויה הלכה נוספת הנובעת מכך שמשמעות הפסוק "ואמרתם" הוא בשעת הזביחה, ששחיטה לשם חולין – פסול. גם הלכה זו היא בניגוד לדיני הקרבת שאר הקרבנות, שבהן הגמרא (זבחים ג ע"א-ב) כותבת: "אמר רב יהודה אמר רב: חטאת... שחטה לשם חולין – כשירה... דאמר רבי אלעזר: מאי טעמא דרב? ולא יחללו את קדשי בני ישראל את אשר ירימו לה' קדשים מחללין קדשים, ואין חולין מחללין קדשים". קרבן פסח מחייב כוונה חיובית לשם הפסח.¹⁹

18. לכאורה קיים הבדל בין דרשת הפסוקים של הירושלמי לדרשת הרמב"ם. ראה להלן פרק ו.
19. האחרונים התקשו במקור דברי הרמב"ם. ב'תורה שלמה' (שמות יב אות תעט) כתב: שהמקור הוא בירושלמי, שאינו מצוי בידינו ומצוי במאירי (פסחים נט, ב), שכתב: "פסח אפילו לשם חולין פסול והביאוהו בתלמוד המערב ממה שכתוב פסח הוא לה". דברי התורה שלמה קשים, הרי הרמב"ם כותב שהמקור הוא דברי הפסוק "ואמרתם" ולא "פסח הוא"; הרב זווין (המועדים בהלכה, עשין ולאווין בקרבן פסח) מסכם את שיטות האחרונים בהסבר דברי הרמב"ם: לדעת האור שמח (פסולי המוקדשין שם) הרמב"ם למד הלכה זו מדברי הגמרא (זבחים ג ע"א) "מינה – לשם קרבן אחר מחריב בה, לא מינה – לא מחריב בה" ומכיוון שפסח הוא לשם אכילה, לפי זה חולין מוגדר כבר מינה שגם

הלכות אלו המעצימות את שעת שחיטת הפסח משתלבות עם הלכות נוספות הנלמדות מהפסוק "לפי אוכלו תכוסו" שגם הן יוצרות חילוק הלכתי בין קרבן פסח לשאר הקרבנות, ומבטאות שהשחיטה בקרבן פסח שונה במהותה מהשחיטה בשאר הקרבנות.²⁰

ה. "ואמרתם" זבח פסח - אמירת ההלל

לפי דברינו, דברי הפסוק "ואמרתם זבח פסח" מחייבים אמירה בשעת הזביחה, השאלה היא מה תוכנה של האמירה. במדרש מכילתא דרשב"י (פי"ב פסוק כז) כתוב: "ואמרתם זבח שיהיו כל מעשיו לשום זבח. פסח שיהיו כל מעשיו לשום פסח... לה' לשם המיוחד". אמירה לשם "זבח" לשם "פסח" ולשם "ה' המיוחד".

ההפרדה בין "כל עשיותיו יהיו לשום הזבח" לבין "כל מעשיו לשום הפסח" צריכה בירור, הרי קרבן פסח הוא הזבח.²¹ גם דברי המדרש שהאמירה בשעת הזבח איננה רק לשם הקרבן אלא "לשם המיוחד", צריכה הסבר - הרי כל קרבן חייב להישחט לשם ה', כדברי המשנה (זבחים ד, ו) "לשם ששה דברים הזבח נזבח: לשם זבח... לשם השם וכו'". מהי האמירה לשם ה' המיוחד, הנלמדת מהפסוק "ואמרתם... לה'?"

בפסיקתא זוטרתא (לקח טוב פי"ב סימן כז) כתבו:

"ואמרתם זבח פסח הוא לה' וגו'". למדנו למי ששומע נסים שעשה ה' את אבותינו במצרים צריך ליתן שבח והודיה, וכן הוא אומר ביתרו ברוך ה' אשר הציל אתכם מיד מצרים ומיד פרעה.

האמירה לשם ה' היא השבח והודאה אשר פסח על ביתנו והציל אותנו. תוכנה של האמירה המוזכרת בתחילת הפסוק, נלמד מסוף הפסוק "ויקוד העם וישתחוו". הקידה והשתחויה אינן ביטוי להתנהגותם של בני ישראל במצרים אלא פירוט תוכן האמירה - הודאה והלל

שחיטתו לאכילה פוסלת. והמרחשת (ח"א סי' ז) כתב שהפסול נובע מכך שפסח ששחטו לשם חולין, שבהם אין מצוות אכילה, נחשב כאילו שחטו לא לאוכליו.

20. הגמרא פסחים (סא ע"א) לומדת שפסח הנשחט שלא למנוייו פסול (=לפי אוכלו תכוסו. תכוסו - מניין, תכוסו - שחיטה). רש"י (ד"ה כמי) סבור שהמנויים הם הבעלים, ולכן נשחט שלא למנוייו זה שינוי בעלים. תוספות (ד"ה ואיתקש) סבורים "דשלא למנוייו אין זה שינוי בעלים". לשיטת רש"י יוצא, שמחשבת שינוי בעלים בשחיטת הפסח פוסלת אותו, וזאת לעומת מחשבת שינוי בעלים בשאר קורבנות שהיא רק בזריקת הדם (או אם השחיטה הייתה בכוננת זריקת דמים לשם אחר), כדברי רש"י זבחים י, א "דאין שינוי בעלים חל על השחיטה דלא שייך שם בעלים אלא על הכפרה".

21. בתורה שלמה' (מילואים לחלק יב פרק ז) מפרש שכל פסח הוא גם שלמים ויש לו דין קודשים קלים. וראה שם את המשמעות ההלכתית של דבריו.

על הניסים.²² ולפי זה משמעות הפסוק היא: **ואמרתם בשעת זביחת הפסח**: שבח והודיה **לשם המיוחד**. ונראה שזה המקור לציווי אמירת ההלל מדאורייתא או כאסמכתא.

ו. ואמרתם "זבח" פסח - שחיטה או הקרבה?

הראשונים נחלקו מתי אמרו את ההלל. במשנה (ערכין י, א) נאמר:

ובשנים עשר יום בשנה החליל מכה לפני המזבח: בשחיטת פסח ראשון, ובשחיטת פסח שני, ויום טוב הראשון של פסח, וכיום טוב של עצרת, ובשמונת ימי החג... ולא היה מחלק אלא באבוב יחידי, מפני שהוא מחליק יפה.

למרות שבמשנה נאמר שאמירת ההלל הייתה בזמן שחיטת הפסח, וביטוי זה חוזר על עצמו במקומות שונים,²³ נחלקו הראשונים האם האמירה הייתה רק בזמן השחיטה או במשך כל זמן ההקרבה. רש"י (ערכין שם) מפרש: "בשחיטת פסח ראשון - בי"ד בניסן שהיו קורין ההלל בעזרה **בשעת שחיטה**". אך בהמשך דבריו הוא כותב: "ולא היה מחלק - מסיים אלא באבוב יחידי... **ובשעת הקרבה** היה שיר זה והיו הלוויים משוררים בפה את ההלל באותן י"ב ימים". מדברי תוספות בפסחים (סד ע"א) שכתבו, שרק שיר הנאמר בזמן ההקרבה חייב להיות על הנסכים אבל אם הוא נאמר בזמן אחר ניתן לאומרו גם אם אין נסכים, נראה שאמירת ההלל הייתה רק **בשעת השחיטה**, ואסור היה לאומרה בזמן ההקרבה. ואילו הרמב"ם (קרבן פסח א יא) כתב: "וכל זמן שהן **שוחטין ומקריבין** קוראים הלוויים את ההלל".

נראה שמחלוקת הראשונים היא בהבנת כוונת הביטוי "שחטו פסחיהן", האם דווקא בזמן השחיטה או ששחיטת הפסח היא השלב הראשוני להקרבת הקרבן. לדברינו הנזכרים בפרק ה יש לרגע השחיטה הקרוי בתורה "זבח פסח", חשיבות מיוחדת. וכבר כתב במשאת משה (סי' צ) שבקרבן פסח אין ציווי כלל להקרבת הקרבן, כל הציווי שנאמר בתורה הוא "ושחטו" או "ועשית". מעשה הקרבת הקרבן (זריקת הדם, הקטרת האימורים) נלמד מריבוי ב'תורת כהנים': "כל אשר ציוה ה' להקריב בהר סיני" הכוללים פסח, בכור ומעשר. מפסוקי התורה נראה שדין הקרבת קרבן פסח הוא הפוך משאר קרבנות. בעוד שבהם מטרת השחיטה היא לצורך ההקרבה, בפסח ההקרבה היא מדיני השחיטה, העיקר הוא השחיטה והאכילה. ונראה לומר כי עצם מעשה שחיטת אלילי מצרים היא הגאולה, ולדברינו לעיל היא מבוטאת באמירת ההלל.

---

22. במדרש שכל טוב דורש את החובה "ליתן שבח והודיה" על סוף הפסוק "ויקוד העם וישתחוו".
23. פסחים צה ע"ב: "אפשר ישראל שוחטין פיסחהן..."; ירושלמי פסחים פ"ה ה"ה: "תני תמיד שיש לו נסכים תוקעין לנסכים פסח שאין לו נסכים תוקעין לשחיטתו".

לעיל (פרק ד) הובאו דברי הירושלמי שפסח שנשחט שלא לשמו פסול מכך שכתוב "ואמרתם זבח פסח הוא". ושאל הירושלמי מנין שכל שאר מעשיו פוסלים בלא לשמה? ומתוך: "ועשית פסח שיהיו כל מעשיו לשם פסח". להבנת הירושלמי יש פסוקים נפרדים לדין לשמה למעשה השחיטה ולשאר עבודות הקרבן. לעומת זאת הרמב"ם לומד דין לשמה "מפני שעיין עליהם הכתוב" בכפילות של שני פסוקים: "ואמרתם זבח פסח" ו"ועשית פסח לה", כל העבודות משחיטה ואילך נלמדות בשווה. הרמב"ם לשיטתו משמעות "זבח פסח" - כל מעשה ההקרבה של קרבן הפסח.

ז. ברכה על אמירת ההלל

גדר אמירת ההלל בזמן שחיטת הפסח משליך לכאורה, על השאלה האם אמירת ההלל הייתה בברכה או לא. אם אמירת ההלל הייתה מגדרי שיר על הקרבן, אז ככל שיר אין היא מחויבת בברכה; אך אם החיוב הוא מדברי הפסוק נראה שככל ציווי התורה יש לברך על ההלל. כתב בעלי תמר (פסחים עמ' רנד):

אכן ברור שלא ברכו על ההלל זה משום שאינו כשאר כל הלל שהוא משום חובת היום, אלא שנאמר על הקרבן כשאר שירה שנאמר על הקרבן שאינו טעון ברכה. ולא מיבעיא לדעת הבבלי וקבלת הגאונים שאין מברכים על הלל בלילי הפסח מהאי טעמא שאינו לחובת היום אלא לשם שיר בעלמא וכקורא בתהילים... אם כן ברור שגם על ההלל בשחיטת הפסח לא היו מברכין, אלא אפילו לשיטת הירושלמי (ברכות פ"א ה"ה) ומסכת סופרים (פ"כ) שמברכין על ההלל בליל הפסח, היינו דווקא על הלל בליל הפסח מפני שלפי שיטתם הלל זה חובת ליל פסח הוא... אבל הלל בשחיטת הפסח אינו משום חובת היום אלא לשם שירה ואינו טעון ברכה כמו השיר על הקרבן.

ומצאתי מפורש כן בסדר ליל פסח של רבנו אליהו מנחם מלונדרוש כת"י, וז"ל...
ודבר ידוע הוא שלא היו מברכין אז בקריאתו מידי דהוה אשאר שירי קרבנות עיי"ש. ועוד ראייה למה שכתבתי שהרי קרו שנו ושלוש, ואם היו קורין בברכה בוודאי שלא שנו ושלוש בברכה.

הוכחה נוספת שלא ברכו על ההלל כותבים בעל עלי תמר ומשנת יעב"ץ (שם) מדברי ר' יהודה במשנה "מימיהם של כת שלישית לא הגיעו לאהבתי" ורש"י כתב שאף פעם ראשונה לא הגיעו. ומכיוון שנוסח הברכה הוא "לגמור את ההלל", וכאשר מפסיקים באמצע אין מברכים, אם כן היה אסור לברך. ובמשנת יעב"ץ כתב שלדעת הרמ"א (או"ח סי' תפח

ובמשנ"ב ס"ק ג) שגם בימים שאין גומרים מברכים ונוסח הברכה הוא "לקרוא את ההלל", נראה שברכו.²⁴

נראה שדברים הללו אינם יכולים להוכיח בבירור שלא הייתה ברכה לפני אמירת ההלל. הטענה שאמירת ההלל היא מגדרי שיר על הקרבן ואיננה זוקקת ברכה אינה כשיטת רוב המפרשים שהלל נאמר גם על ידי שוחטי הפסח. כמו כן אין בנוסח הברכה להוכיח את שאלת הברכה, שהרי רבו הראשונים שאינם קושרים בין הנוסח "לגמור" לחיוב ברכה.²⁵ כמו כן נחלקו הראשונים האם כת שלישית לא גמרה את ההלל אפילו בפעם הראשונה (=רש"י), או שהיא לא גמרה בפעם השלישית, וכבר כתבו הראשונים שחכמים חולקים על ר' יהודה וגם כת שלישית גמרה את ההלל.²⁶

ומכל מקום נראה שגם לדברינו שמקור אמירת ההלל הוא מהפסוק "ואמרתם זבח פסח לה" לא היו מברכים על ההלל. וכך כותב רב האי גאון, לגבי הלל של אכילת הפסח (מובא בר"ן על הרי"ף פסחים כו ע"ב):

אבל רבינו האי גאון ז"ל כתב בתשובה שאין מברכין על הלל שבלי פסחים לגמור את ההלל שאין אנו קוראין אותו בתורת קורין אלא בתורת אומר שירה שכך שנינו ר"ג אומר וכו' ובסיפא לפיכך אנו חייבין להודות להלל וכו' לפיכך אם בא אדם לברך משתקין אותו

לדבריו, האמירה של רבן גמליאל (=פסח על שום מה...) הנלמדת מהפסוק "ואמרתם" היא המחייבת (=לפיכך אנחנו חייבים) "להודות ולהלל", כדברי המשנה. והלל זה אינו קריאה אלא שירה, ועל הלל של שירה אין מברכים.²⁷

דברי רב האי גאון הקושר בין הרישא של המשנה "רבן גמליאל אומר..." לבין הסיפא "לפיכך אנחנו חייבים להודות", מחזקים את מכלול דברינו במאמר שהפסוק "ואמרתם זבח פסח לה" המלמד את אמירתו של רבן גמליאל הוא המלמד את חכמנו שהאמירה היא שבח

---

24. גם בספר פסח כהלכתו (לרב מאיר מזיליש) עמ' 79 כתב שברכו, וכדבריו: "עם התחלת השחיטה... הכהנים תוקעים מריעים ותוקעים, אחד הלויים מברך על ההלל וכל העם עונים "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" ומשתחוים... הלויים מתחילים לשיר את ההלל, וכל העם עונים על כל פסוק ופסוק הללויה".

25. ראה אנציקלופדיה תלמודית ערך הלל עמ' תכב-תכג.

26. ראה חידושי הריטב"א סוכה נד,א שכתב: דלא סגי דלא מיקרי הלל פעם אחת לרבנן; וראה אנציקלופדיה תלמודית שם עמ' תב-תג; וראה תוספתא כפשוטה עמ' 563 שדן בנוסח ובשאלה מי לא הגיע לאהבתי - הלויים או שוחטי הפסח עצמו.

27. בעלי תמר הוסיף שלפי דברי רב האי גאון ברור שבשחיטת הפסח לא אמרו הלל, שהרי שם בוודאי ההלל היה מגדרי שירה, כלשון התוספתא "וגומרים את ההלל בשירה"; וראה בתוספתא כפשוטה עמ' 562-563 בנוסח התוספתא המדויק: 'בשירה' או 'בשורה'.

והודאה וכדבריהם "לפיכך אנחנו חייבים להודות". ואם הוא נדרש גם על זמן השחיטה (כמו שהוכחנו לעיל) גם אז חייבים להודות ולהלל.

ח. סיכום

א. לדעת התוספתא הלוויים על דוכנם אמרו את ההלל בזמן שחיטת הפסח. מדברי הגמרא בפסחים צה ע"א נראה שישראל הם שאמרו את ההלל.

ב. דברי התוספתא משתלבים עם שיטת ה'ספרי זוטא' שאמירת ההלל נובעת מדברי הפסוק בספר במדבר "ובמועדכם" והיא מגדרי שיר על הקרבן, וכך הבינו התוספות בפסחים ובעל אור שמח. ויש מאחרונים שסבורים שחיוב שיר על קרבן פסח הוא מדרבנן. מנגד שיטת רש"י ששוחטי הפסח אמרו את ההלל וחיוב אמירתו אינו מגדרי שיר על הקרבן אלא הוא נובע מהשמחה הגדולה בזמן ההקרבה (=רמב"ן) או שהוא נלמד מסברא או כדברינו להלן מדברי הפסוק. האחרונים ומפרשי המשנה כותבים שגם הלוויים וגם שוחטי הקרבן היו אומרים את ההלל.

ג. להבנתנו, חיוב אמירת ההלל נובע מהפסוק "ואמרתם זבח פסח הוא לה". רבן גמליאל מרחיב את החיוב גם לשעת האכילה אך בפשוטו של מקרא והבנת חז"ל הפסוק עוסק בשעת השחיטה.

ד. הראשונים נחלקו האם אמרו את ההלל בזמן השחיטה או בכל משך זמן ההקרבה. ההבנה כי ההלל נאמר רק בשעת השחיטה נובעת מכך שהשחיטה בקרבן פסח שונה במהותה משחיטת שאר הקרבנות, בעוד שבשאר הקרבנות השחיטה היא לצורך הקרבת הקרבן, בקרבן פסח עצם השחיטה היא המהות.

ה. נראה שלא מברכים על אמירת הלל, לא הלוויים המשוררים את ההלל ולא ישראל השוחטים את הפסח.